

Jan Sosnowski, Halina Kowalska

KONKURENCJA KOŃCÓWEK -U I -A W DOPEŁNIACZU LICZBY POJEDYNCZEJ
RZECZOWNIKÓW RODZAJU MĘSKIEGO
W JĘZYKU "NOWIN" MOSKIEWSKICH Z I POŁOWY XVII WIEKU

1. "Nowiny" były to gazety pisane ręcznie¹, redagowane w Moskwie, a przeznaczone dla wąskiego grona osób - zaufanych cara. Wykorzystane tu publikacje² zawierają ponadto listy ("gramotki") z wiadomościami, a także wypowiedziami natury osobistej oraz listy związane z działalnością osób, dostarczających informacji. "Nowiny" są przede wszystkim tłumaczeniami wiadomości z gazet zachodnioeuropejskich. Informowały o różnorodnych wydarzeniach w Europie; najwięcej miejsca zajmują w nich opisy działań wojennych. Pozostałe teksty publikacji (listy) to również w większości tłumaczenia. Tłumaczeń dokonywano w Moskwie w Urzędzie Spraw Zagranicznych ("Posolskij prikaz"); niekiedy już przetłumaczone teksty przysyłano z Pskowa, Nowogrodu, Wilna, Rygi i innych miast i były one redagowane w Urzędzie. Wydawano je w rękopisach. Redakcja (korekta) polegała na odpowiednim zestawieniu tekstu, tak aby był przejrzysty, łatwy do czytania, na zamieszczeniu nagłówka (jeśli go nie było), poczynieniu niezbędnych wyjaśnień na marginesach (dotyczących np. obcych nazw geograficznych czy nazwisk) itd. Porównanie wersji oficjalnych z brudnopisami wyjawia poprawki ortograficzne, zamiany jednych form przypadkowych na inne, zamiany słów (I 3-15, II 3-6)³. Ta redakcja "No-

¹ Teksty te, poprzedzające pojawienie się drukowanych gazet nazywamy "Nowinami", gdyż m. in. takim słowem określano ich odpowiedniki w Polsce. *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1971, s. 454. W dalszych częściach artykułu nazwę "Nowiny" stosujemy dla oznaczenia wszystkich tekstów, z których wyekscerpowano materiał, bo większość z nich stanowią właśnie gazety pisane.

² *Wiesti-kuranty 1600-1639 gg.*, red. S. I. K o t k o w, Moskwa 1972; *Wiesti-kuranty 1642-1644 gg.*, red. S. I. K o t k o w, Moskwa 1976.

³ Wykaz skrótów, zob. s. 178-179.

win", dokonywana przez pisarzy Urzędu pozwala określić jako moskiewskie również teksty tłumaczone poza Moskwą lub pisane przez Rosjan w innych miastach.

Teksty przysyłane spoza Moskwy, których konstrukcja nie wskazuje na zredagowanie ich w Urzędzie (brak nagłówków lub notatek na końcu pochodzących od redaktorów moskiewskich), wyłączono z badań. Są to pozycje oznaczone w I tomie publikacji (1600-1639) numerami 9, 11 i 20 oraz w II tomie (1642-1644) - 34, 57, 66, 67, 68, 80, 86, 93 i 97.

"Nowiny" są zabytkiem języka urzędowego w szerokim znaczeniu tego pojęcia, tłumaczom Urzędu Spraw Zagranicznych nieobca była bowiem praca literacka (I 14, zob. także I 4).

2. Niniejszy artykuł uzupełnia dotychczasowe opracowania moskiewskich tekstów urzędowych XVII w.: 1) traktatu G. Kotoszychina *O Rossii w carstwowanije Aleksieja Michajłowicza* i zbioru dokumentów dyplomatycznych z II poł. XVII w. *Russkije akty* (S), 2) konstytucji *Sobornoje Ułożenije* (Cz), 3) podręcznika *Uczeniye i chitrost' ratnago strojenija piechotnych ludiej*, 1647 (St) oraz 4) drobnych dokumentów urzędowych i prywatnych, a także listów ("gramotki"), zebranych w książce *Moskowskaja diełowaja i bytowaja pismiennośt' XVII wieka* (K).

3. Poniżej zamieszczamy wykaz 158 rzeczowników, posiadających w "Nowinach" końcówkę -u lub równoległe -u i -a w G sg. Przy wyrazach występujących w innych opracowaniach podajemy notowane tam końcówki⁴. Konteksty podajemy zgodnie z zasadami współczesnej ortografii, zachowując jednak stan ilościowy znaków (pozostawiamy więc s i zapis -or w formach G sg przymiotników i zaimek). Blisko połowa (45%) tych wyrazów nie jest notowana w pozostałych tekstach moskiewskich.

алмаз: алмазу мелково, I 121; атлас: [из] ... отласу, II 170; w S (218) -u;

бархат: [из] бархоту, II 170; w S (213) -u; берег: з бере-

⁴ Trudności sprawia korzystanie z opracowania Cz (patrz wykaz skrótów), które nie podaje informacji o obocznych formach na -a w G sg. W materiale przedstawionym w K formy oboczne na -a nie występują. Korzystanie z St jest niekiedy utrudnione, gdyż autor nie podaje znaczeń wyrazów ani kontekstów.

гу, I 111; w S (213) -u; боя: после боя, I 25, 171, II 13 (2 r.), 16, 160..., без боя, I 42, II 26, 222, бою меж ими ещо не бывало, I 83, такова боя, I 169, także z -u I 23, 87, 165, II 12, 27, 35...; w S (213), St (12), Cz (261) i K (207-8, 210) -u; Босн 'Bośnia': тот паша из Босну, I 21;

вал: с валу, I 79, 226 (2 r.); величество: по его кесарского величеству хотению, I 37, w pozostałych wypadkach -a, кесарского величества, I 34, 59 (2 r.), 60 (2 r.)..., по королевского величества указу, I 113, także I 26, 27 (3 r.), 28 (2 r.) ..., II 11, 40, 41...; верх (pewnie chodzi o górę rzeki): с верху, I 190, 192; w St (12, adv. сверху) i K (208, с Верху - из царских покоев) -u; вершок: с вершку на рубль по пяти и по осми копеек, II 149; вес: весу в нихъ 14 660 фунтов, I 122, także z -u II 38, 134; ветр, ветер: ждут ветру, I 83, для свежево ветру, II 48, 241, доброво ветру, II 83; w Cz (260) -u; войско: из турсково войску бегут, I 90, с цесаревы стороны было войску 9000 пеших да 4000 конных бранных, I 166, w pozostałych wypadkach -a, из войска, I 103, поехали из свеиска войска, II 77, у них де войска 14 000 члвкъ, II 175, także I 24, 101, 103..., II 11 (3 r.), 12 (3 r.), 14...; we fragmencie того цесарева войска, II 11 "a" w wyrazie войска zostało poprawione z "u" (przyp. 2 do ark. 114); восток: четыре карабли от востоку из Аглинской земли прибегли, I 22, również z -a, ждут от востока... корабли, I 62; вход: ... остерегати от болшою входу литовскаго, I 44; выезд: приезде ни выезду из земли в землю нет, I 145, 228; выкуп: взяли за них выкупу две тысени ефимков, I 130, сто золотых выкупу давали, I 173, для того ж выкупу, I 181; w S (214) i Cz (260) -u;

гнев: гневу своего, II 147; w S (214) ~~эт~~ год: сего году, I 25, 52, 189, прошлого году, I 26, II 92, 210, для ради высокосново году, I 42, болши году, I 117, ннешнего году, II 125, 165, konstrukcje typu 1600 г году, 135 г году, I 22, 23, 24..., II 11, 14 (2 r.), 16..., ...лого году 151 г, II 191, съ 1628 г году, II 63, 248, również z -a, за две четверти года, I 134, 221, болши года, I 167, 174, II 186, 7145 года, przyp. 1 do ark. 1, I 176, 1643 г года, II 70, 1644 г года, II 113; w S

⁵ Obszerny materiał "Nowin" świadczy o zdecydowanej przewadze -u w konstrukcjach ze znaczeniem daty i podobnym (np. 1600 году, прошлого году) i przewadze -a, gdy ГОД oznacza okres czasu (np. болши года).

(214) i K (207, 209) -u (b. często), w Cz (260) także -u, w St (12) -u (5 przykł., w tym 3 r. w wyrażeniu сгоду нагод) oraz -а (2 przykł., года i вполгода); голод: от... голоду, I 23, 172, 208, з голоду, I 66, 91, 121...; w S (214) i Cz (260) -u, грабeж: для грабежу живности, I 196; w S (215), Cz (260) i K (208) -u;

дивимед: 1050 фунтовъ дивимеду, I 121; договор: мирново договору, I 26, 56, 178..., II 23, 26, 116..., после [до] говору, I 52, противъ прежняго договору, I 185, договору нет, II 129, также з -u I 53, 57, 60 (2 r.)...; w S (215) -u, долг: досталного долгу, II 55; w S (215), Cz (261) i K (210) -u; дом: Ганзаского дому, I 33, против дому Аустрейског и Сафонског, I 70, дому Фендесмоского, II 18, 214, также з -u I 113, 133, 149, 233; w K (211) -u; доход: и что иным до меня было доходу, II 93; w S (215, 'dochód') -u;

живот: пернатово животу, II 225 ('ptactwo domowe'); w znaczeniu 'mienie' i 'życie' - tylko -а (zob. p. 4 artykułu); w St (11) -а (ale '7');

завод: заводу к такому делу нетъ, II 47, 240; w St (12) i Cz (260, ale 'zakład') -u; задаток: по сороку цесарских ефимковъ задатку, I 129, задатку ему даль пят ефимковъ, II 197; задор: от того задору, I 55, задору... нет, I 107, без задору, I 178, никаково задору, I 217; w Cz (260) -u; запас: чтоб они... запасу прислали, I, 81, запасу хлебного и конского, I 84, ратново запасу, I 152, 168 (2 r.), 172..., II 76, 102, 152..., без запасу, II 48, 241, также з -u I 22, 61, 77..., II 23 (2 r.), 31, 33... (b. często); we fragmencie всякого запасу, I 211 "u" zostało poprawione z "a" (przyp. 19 do ark. 171);

изрон: от такова изрону, II 223; исход: от мая до исходу, II 115;

калган: 21 275 фунтовъ корени калгану, I 121; караван: коровану своег, I 186, морсково каравану, II 174, того коровану, II 175, 181, 201, сего карабелного коравану, II 181, również з -а, от карабелного каравана, I 116, против... каравана, II 78, 188, 190, того корована, II 181; караул: поставили двенатцат

члвкъ для караулу, I 79, również z -a (ale w znaczeniu miejsc), он блиско ншого караула подшел, I 106; w K (206, 210) -u; корми: конского корму, I 81, 180, корму больши не стало, I 199; w S (216), Cz (260) i K (205, 209) -u; край: от морского края, I 174;

ласт: со всякого ласту, II 98; лед: много льду, II 159; w S (216, леду) i Cz (261, лду) -u; лен: берковецъ лну, чистово лну, II 192; w K (205) -u; лес, 1. 'las': меж гор и лесу, I 43, тово лесу, I 169, 2. 'drzewo - budulec': для всякого лесу, II 64; w Cz (260, 'drzewo - budulec'), St (12) i K (205, 'drzewo - budulec') -u; лист 'gramota': перевод с вестовог печатног листу, I 73, w pozostałych wypadkach -a, konstrukcje typu перевод с... листа, I 65, 98, 137..., II 52, 56, 59..., пр. перевод с вестовог печатног листа, I 189, 224, список с листа, II 51, у... листа, II 57, 80, 205; лишек: сколько недочету и сколько худых денег и что лишку, II 149; w St (12) -u i -a (pojedyncze przykł.); люди: много люду, I, 61, 119, воинского люду, I 61, 81, 100 члвкъ выборново люду, I 191;

Маницфельд: граф з Манцфелду, I 183; Мекеленбург: Из Меке-ленбурку, I 142; мех: опричь того меху которо[я]... воском запечатан, II 149, w tym samym tekście z -a, я не одново меха плохо не перечитал, II 149; мир, 1. 'rozejm, pokój': миру ищут, I 22, для вершение вечнег миру, I 40, для миру, I 131, миру не будет, II 117, także z -u I 53, 68, 70..., II 30, 78, 121..., 2. 'świat': монарху миру сего, II 42, również z -a, всего мира, I 102; w S (217) -u i -a w obu znaczn., w St (11) -a (1 przykł.); мор: умер от мору, I 181; мост: у мосту, II 119; w Cz (260) i K (206, 209) -u; мускус: 15 шкатулок мускусу, I 122; мушкат: а сверхъ тог не от велика мушкату, I 22; w S (217) -u; мятеж: того метежу, I 75, опасается метежу, II 134;

наем, 1. 'zapłata': по истере наиму и живота своего, I 44, платит... наиму, I 108, дает много сверхъ рядового наиму, I 134, 221, także z -u II 92., 2. 'najem': ждут наиму а иные уж наняты, I 131, две четверти года наиму, I 134, 221; w Cz (261, 'najem') i K (207, 'zapłata') -u; наклад: 30 грошей накладу, I 70; w K (207) -u; налог: безо всяког налогу, I 116, налогу

не велель чинить, II 30, 227; народ: от народу, I 46, московского народу, II 68; w S (217) -u i -a (pojedyncze przykł.); наряд, 1. 'artyleria, działa': из великого наряду... стреляли, I 31, наряду... не было, I 163, у наряду, I 166, 170, 174..., II 159, наряду болшово и малово тритцат три пушки, I 170, także z -u I 33, 80 (2 r.), 88..., II 12 (3 r.), 17, 20... (b. często), 2. 'mieszanka do napełniania rakiet': огненово потешново наряду, II 67; w S (217, 'artyleria') i St (12, 'działo') -u; наход: скорово находу, II 51; начало: с началу тог соиму, I 182, również z -a, во вся места во всемъ свете от начала и до конца прокти можем, I 217; недостаток: Для недостатку грамотак, II 171; w St (12) -u; недочет: сколько недочету, II 149;

обед: после обеду, I 39, pozostałe przykł. z -a, после обеда, I 54, 93, 120..., II 29, 226, с обеда, I 199, до обеда, II 46, 239; w pierwszym wypadku "u" poprawione z "a" (przyр. 6 do ark. 4); w S (218) podobnie: -u (1 przykł.) i -a (4 przykł.); обман: чтоб воровства или обману которого не было, I 103; оборон: для оборону, I 156; обход: для далнево обходу, I 169; округ: ис статерского округу, I 74, ис Нижнего Сакъсенского округу, I 77, również z -a, иные города Свабского округа, I 127; опор: от вшей князьской млсти надежи и опоры н..., II 98; опочив: опочиву не имеет, опочиву себе не имел[и], I 204; опыт: для опыту, II 38; осад: для осаду, I 169, II 102, 158, из осаду... вышли, I 179, ждат осаду, II 130; ответ: у короля у'ответу был, I 181, милостиваго ответу, II 42; 63, 170..., прошу ...ответу, II 63, 69, 70, я дожидаюся ответу, II 94, 252, także z -u I 100, 172, II 55, 81, 138...; w S (218) -u, w St (11) -a (1 przykł.); откуп: тритцат тысяч цесарскихъ ефимков откупу, I 89, просили откупу, I 167, откупу дали 7000 золотых двоинных, I 203; w S (218), Cz (260) i K (207, 210) -u; отпуск, 1. 'wysłanie, wydanie': после отпуску сее грамоты, I 23, 2. 'pozwolenie na wyjazd, na odejście': отпуску себе просили, I 69, поехал... без отпуску, II 84; w S (219) i K (207, 210) -u (konteksty skąpe); отход: за малое время цесаревых людей отходу, II 30, 227, без отходу, II 38, 235, после Краковлева отходу II 117;

перед: чтоб те три рубли велено мне из гсдр [евои] казны во Пскове выдат для переду, II 71; w St (12) -u; переход: для

свеиских людей переходу, I 123; перец: на одномъ карабле перцу не подненили (tak w rkps., przyp. 2 do ark. 52), I 22, ...мехов перцу, I 121, 122 (4 r.); w S (219) -u; песок: с тово песку, I 191; w K (205) -u; пир: с тово пиру, II 36, 233; платеж: без платежу, I 80, 137, 142...; для платежу, I 151, 236, II 58, платежу казакомъ нету, II 15, для того мало им похвалы и платежу, II 81, także z -u I 31, 37, 59..., II 81, 125, 157; w S (219), St (12), Cz (261) i K (210) -u; плод: земного плоду, I 120; w S (219) -u; повет: Подолского повету, Буттовского да Лоунбургского повету шляхта, I 183, из Бутавского да из Лоунбургского повету шляхта, I 185; погост: у Коленского погосту, II 153; подъем: вскоре после подему, I 169, до своего подему за день, II 61; w St (12) -u; поезд: для поезду, II 58; w S (220) -u; пожар: у пожару... был, I 39, от того пожару, I 120, после пожара, II 108; w S (219), St (12), Cz (260) i K (206, 210) -u; пожог: от пожегу остерегат, I 198; w K (210) -u; позор: никакого позору, I 162; понск: толко бы я ведал от его црского величества к себе поиску за мою работу, II 94, 252; w S (219, również 'przychylność' oraz 'przedsięwzięcie wojenne') -u; покой: для устроения миру и покою, I 53, чести соединения и покою, I 61, покой хотели, II 52, мне от князя покою нет, II 105; w S (219, 'pokój' oraz 'komnata') i St (12) -u; пол: женского полу, I 97, 189, 218, II 207, мужского полу, II 188 (2 r.); w Cz (260) i K (208) -u, w S (219) -u (4 przykł.) i -a (1 przykł.); полк, 1. 'oddział': из Мосбурског полку, I 24, у всякого полку, I 151, 236, подполковникъ полку Мерода, I 166, także z -u I 36, 55, 152..., II 12, 21, 29..., 2. 'grupa osób płci męskiej albo żeńskiej': у французсково женсково полку, I 68; w S (219) i K (206, 209) -u ('oddział'), w St (12) -u (20 przykł.) i -a (9); полон: много полону, I 80, взяли полону мужского полу 31 члвкъ, II 188; w Cz (261) i K (210) -u (ale jako nazwa abstrakcyjna - 'niewola'); помысел: у свеиских лю[дей] никакова помыслу нетъ, II 145; порох: 3000 пуд пороху, I 152, 237, пороху 300 бочек, I 197, в том городе пороху мало ставитца, I 213, także z -u I 152 (2 r.), 200, 203..., II 23, 46, 49...; w St (12) -u; посад: до здешно[го] посаду, II 46, 239, również z -a, половину посада выхгли, II 37, 234; zarówno forma z -u jak i z -a występuje i w brudnopisie (II 239 i 234) i w czystopisie

(II 46 i 37); поход: походу не будет, I 130, для... походу, II 63, 160, походу де их чае, II 158, от того походу, II 179; w S (220) i St (12) -и; привоз: привозу им ниоткуда нет, II 208; w S (220) -и; приговор: без ихъ приговору, II 72; w Cz (260) i K (207) -и; приезд: до кесарского приезде, I 59, дожидатца приезде, II 74, для ево приезде, II 81, также z -и I 59, 118, II 63, 64, 74..., zob. również выезд; w S (220) i K (207) -и; приказ: 1. 'rozkaz, zarządzenie': без нарочного приказа, I 51, велел от приказу отставит, I 78, ожидают... приказу, I 154, 239, также z -и I 36, II 62, 87, 2. 'urząd': Посолского приказу толмачь, II 50; z -а tylko w znaczu. 'pododdział', валлонские конные люди приказа Валстеинова, I 42; w S (220, chyba tylko 'urząd'), Cz (260, 'urząd') i K (206, 209, 'urząd', 207, 'zarządzenie') -и; приступ: жестоково приступу не бывало, II 23, после приступу, II 102, w brudnopisie w pierwszym kontekście z -а, приступа, II 220; приход, 1. 'nadejście, przybycie': против свеиского приходу, I 149, 234, для... приходу, I 172, II 87, 103, 251, мы их приходу сюды ждем, I 191, опасаютца де приходу... ратных людей, II 140, 141, также z -и I 187, 196, 205, II 46 (2 r.), 60, 78... (b. często), również z -а, такова скорова недругово прихода не чаял[и], II 95, 253, forma z -а występuje zarówno w brudnopisie (II 253) jak i w czystopisie (II 95), 2. 'urząd skarbowy': подячен у приходу, II 87, 250, подячен денежного приходу, II 249; w S (220, 'nadejście' oraz 'przychód'), St (12), Cz (260) i K (207, 210, 'przybycie', oraz 209 'parafia') -и; провоз: бес провозу, II 38; проезд, 1. nazwa abstrakcyjna: для проезде, I 199, просиль... проезде, II 27, 223, по дороге надежного проезде нет, II 160, также z -и I 31, 177, II 46, 54, 239, 2. nazwa miejsca: у морского проезде, I 154, 240; w S (221, chyba tylko nazwa abstrakcyjna) i Cz (260, nazwa abstrakcyjna) -и; промысл, промысел: вскоре чаяти от них промыслу, I 67, у нас промыслу не будет, I 114, для... промыслу, II 21, 31, 217..., никакова промыслу, II 29; w S (220-1), St (12), Cz (260) i K (206, 210) -и; пропуск: пропуску не дават, I 135, 223 для пропуску, что [бы не]другам никуды пропуску не было, II 137; w S (221) -и; проток: блиско Килерсково протоку ('Kanał Kiloński'), II 187; проход, 1. nazwa abstrakcyjna: прошал проходу... и ему... проходу не дано, I 66,

для коробелново проходу к городу, I 127, также з -u I 187, II 52, 53, 194, 2. nazwa miejsca: ищет проходу, I 186; в S (221, певне в obu znaczeniach - konteksty skape) -u;

рай: стражь бусурманского раю Святого гроба, I 217; раскат: из городского раскату, I 211; Рим, Рым: из Риму, I 33, 58, 74..., II 82, из города Риму, I 65, из Рьму, I 40, 48, 222, 230, również z -a, из Рима, I 25, 46, 117, II 166, wariant Ром tylko z -a, из Рома, II 22, 219; род: боярского роду, I 41; в Cz (260) -u, в S (221) -u i (rzadziej) -a; рост: или кто росту на комь имеет..., I 57, з росту, II 99; Рын, Рин 'Ren': до Рыну реки, I 190, również z -a (Рин), подле реки Рина, II 25, 222, для Нижнего Рина, II 134, oraz по ту сторону Ринса, II 17, по сю сторону Реинса, II 35;

сад, 'sad, ogród': окроме тово саду, I 23; в Cz (261, 'sad' oraz 'sadz' - pojemnik w wodzie do trzymania żywych ryb) -u; сандал: шестьдесят тысяч фунтовь сандалу, I 125; сахар: во-семьсот сундуков сахару, I 148, 233, немного... сахару, II 147; в S (221) -u; сбор: для... збору, I 61, 70, II 51, для збору денежново, I 90; в S (222) i K (210) -u; свинец: 3200 пуд свинцу, I 152, 237; в St (12) i Cz (261) -u; сговор: зговору с ними никакова нет, I 25, для какова зговору, I 171; в S (222) -u; селитр: 20 502 фунтовь чистово селитру, I 121; слух: про ишего карабелнаго воеводу... слуху нет, I 132, tego typu konstrukcje również II 118, 192 (2 r.); смотр: после смотру, I 23, 28, 32, 126, у того смотру, II 65 (2 r.); снаряд: послал несколько снаряду, I 89, покупат лошадей и снаряду, I 90; собор: вместо всего рошелского собору, I 102, również z -a, у всего Есимского собора, I 32, в S (222) -u i -a, в K (206) -u (ale w znaczu 'katedra'); совет: без ведома и без совету всея Речи Посполитой, I 184 (3 r.), против их совету, I 186; в S (222) -u, в St (13) -u i -a (po jednym przykł.); сойм: с соиму, I 131, соиму Варшавского, I 182, во время соиму, I 184, также з -u I 183, II 141, 150, zob. также начало, również z -a, сонма есть такова статя..., I 114; в S (222) -u; сок: 807 бочокъ лимонново соку, I 122; союз: того союзу, I 91, искал миру и союзу, I 92, союзу мирново, I 112; в S (222) -u; срок: с того будущего сроку, I 57, просили себе сроку на 2 дни, I 69,

также з -у I 109, 186, 200, II 105, 114, 149...; w S (222), St (12), Cz (260-1) i K (207, 209) -у; стан: блиско недругов стану, I 36, до Марбурског стану, I 54; w St (12) -у; страх: для воинского страху, I 50, от свеиских было страху, I 179, бес страху II 97 (2 r.), также з -у I 63, 111, 204, II 15, 27, 30...; w S (222) i K (210) -у, w St (13) -у i -а; строй: ратново строю, II 27, 224, 234; w S (222-3), St (12) i K (206) -у; сход: для сходу Угорские земли, I 69; w K (207) -у; съезд: съезду того, I 183, после именнованн[ого] съезду, II 180; сыск: до сыску, I 183; w S (223), Cz (261) i K (207, 210) -у;

табак; много табаку, I 125; w Cz (261) i K (205) -у; табор: ис... табару, II 26, 61, 110, 222, из своего табару поднялся, II 238, w tym ostatnim kontekście formy z -у użyto w brudnopisie, w wersji oficjalnej -а, II 45, pozostałe przykł. z -а: из табара, I 137, 193, 225, недругова табара, I 169; товар: тово тавару, II 38, чтоб онъ в Полшу ни денег ни товару в долгъ не отдава[л], II 41, много дорогово товару, II 48, 241; w S (223) i K (205, 209) -у; торг: приезжают для торгу, II 140; w S (223) i K (207) -у;

убыток: естли которым королям... убытку и терпение учинит-ся, II 56; również z -а, учинилося убытка несколько тысяч ефимковъ цесарских, I 120; w St (12) -а (1 przykł.); уезд: из Новгородского уезду, II 122, из Бременского уезду, II 176, również z -а, из города Неискательскаго уезда, II 45, 237; w Cz (260) i K (206, 209) -у, w S (223) -у i -а; указ: просит... денег или указу что ему вперед делати, I 23, указу... нетъ, I 183, II 125, без указу, II 88, 174, также з -у I 56, 59, 84..., II 18, 20, 21... (b. często); w S (223), St (12), Cz (260) i K (205, 209) -у; урон: без урону, I 172, 173, после сего урону, I 190, также з -у II 26, 178;

фитиль: 1000 кругов фетилю, I 152, 237, фетилю много наш-ли, I 152, 238; w St (13) -у i -а;

харч: для дорожново харчу, I 29; хворост: много хворосту, I 118;

чабур: 180 фунтовъ чабуру, I 121; час, 1. 'godzina': до десяти́тово часу́ ночи, I 31, до дневного́ часу́, I 54, от 4 г часу́ до 9 г часу́, II 174, гównieź z -a, до четвертого́ часа́ ночи, I 54, ме́ж осмово́ и девятого́ часа́, I 70, четверть́ часа́, I 120, бо́лши́ часа́, от 2 г часа́ до 11 г часа́, II 188, недру́г нѣмъ часа́ от часа́ к намъ прибли́жается, I 45, 2. 'czas': имѣ от сего́ часу́ хлебу́ це́ны́ прибу́детъ, I 22, wyrażenie przyimkowe от часу́, I 113, 123, 160..., пр. река́ которая́ в море́ течетъ от часу́ шире стави́тца, I 113, сего́ часу́, I 179, тотъ городъ Улмъ и городъ Нюренберхъ от часу́ на час притивно́сть чиня́т, I 135, 223, гównieź z -a, а часа́ чая́ти особны́хъ пословъ, I 54, тово́ они́ ожида́ютъ часа́ тово́, I 147, 231, те листы́... того́ ж часа́ посл[ал] к Москве́, II 57; w S (224, от часу́ 1 часъ от часу́), Cz (261, того́ же часу́ как...) i K (207, 210, того́ ж часу́ 1 'godzina') -u, w St (13) -u (1 przykł., от часу́ что́ дале́, то́ силнее́) i -a (4 przykł.)⁶; чин, 1. 'stan': духовного́ чину́, I 33, 36, 47..., II 56, 59 (2 г.), 60... (b. często), приро́ды и чину́ своего́ ради́, I 112, ратново́ чину́, II 61, 95, 97, 246, также́ z -u I 118, 158, II 17 (2 г.), 32, 116..., 2. 'stanowisko, godność': кнз[ю] Э́льбевско́му... тако́во великово́ чину́ да́т не хотя́т, II 18, 214, началного́ чину́, II 248, 3. 'obrzádek', два́ брата́ того́ ж чину́, I 181; w S (224), Cz (260) i K (208, 211) -u ('stan'), w St (13) -u (13 przykł.) i -a (11);

шафра́н: ...шафра́ну есть тро́и стати́, II 38; w S (224) -u; шелк: нагру́жен двѣма сты́ кипами́ шолку́, I 62, сирова́ шелку́, I 121, также́ z -u I 122 (2 г.); шелк-сыре́ц: шолку́ сы́рцу́ несли́ з двѣсте́ пѣтдеся́тъ ношенъ, II 210; w K (209) меду́ сы́рцу́; шум: та́кова́ шуму́, II 50;

ячмень: 800 бочекъ ечменю́, I 74.

Do powyższego spisu można dołączyć wyrażenie przyimkowe безъ свѣду́, II 125⁷.

⁶ Так więc w konstrukcji przyimkowej от часу́ jest zawsze -u, natomiast w wyrażeniu часъ от часа́, gdzie w "Nowinach" -a w S jest -u.

⁷ Nie będziemy go jednak uwzględniać w dalszych rozważaniach (jest to przysłówek).

4. Wykaz rzeczowników nieżywotnych r. męskiego, występujących w "Nowinach" tylko z końcówką -a w G sg jest (nie licząc nazw geograficznych) prawie 2,5 raza mniej liczny. Rzeczowników, posiadających tylko -a jest 67 (bez nazw geograficznych, zob. niżej). Co się tyczy pozostałych tekstów moskiewskich, to jedynie Stang wynotowuje rzeczowniki mające tylko -a (St 11-12). Jest ich 1,5 razy mniej niż wyrazów posiadających -u (lub obojętnie -u i -a)⁸.

Przedstawiając rzeczowniki z -a w "Nowinach", podajemy konteksty jedynie w niezbędnych wypadkach:

август, I 28..., II 17... (często, jak i pozostałe nazwy miesięcy), St 11; ад, I 144, 227; апрель, I 36..., II 122...; вечер, I 39..., II 21...; выспель, II 98; воздух: со все четыре стороны с воздуха гром великий, I 120, w S -u (и оть воздуху многие люди помирают, S 213); вторник, I 120, II 165; вышгород, II 179; вышгородок i вышегородок, I 69, 189; генварь, I 70..., II 11...; город, I 21..., II 11... (b. często); городок, I 205..., II 34...; гостел, nieprzetłum. st.-fr. hostel 'pałac'?, II 18, 214; град, I 117, 118 (2 r.); гроб: стража бусурманского раю Святого гроба, I 217, w S -u (гробу меденого, въ чомъ онъ положень былъ, обломки собрали, S 215); двор, I 48..., II 50... (często); дворец, II 184; декабрь, I 85..., II 16...; день (również z -i), I 87..., II 18...; десяток, 'dziesiątek, dziesięciu ludzi', I 48; ерццифт 'arcybiskupstwo', I 136, 222; ефимок (jednostka monetarna), II 169; замок (budowla), I 179 (2 r.); июль, I 27..., II 125...; июнь, I 21..., II 34...; конец, I 87..., II 41, 169, St 11; корабль, I 123..., II 48...; корд, I 165; крест, I 210; листок: вести с печатного листка, II 26...; лук 'łuk', I 227, St 11 (ale por. przyp. 4); май, I 23..., II 104...; марк 'okręg', I 201; март, I 34..., II 97...; месяц, I 21..., II 22... (często); монастырь, II 140-2; ноябрь, I 47..., II 14...; обычай, II 203, St 11; овес, I 37, 74, II 215; октябрь, I 71..., II 11...; остров, I 72 (3 r.)..., II 116, 241; острожек, I 108, 110 (por.

⁸ Wyrazów z -u (i -u/-a) jest tu 60, wyrazów tylko z -a - 39.

⁹ Występuje zarówno jako rzeczownik zbiorowy, np.: всех думных людей от двора королевского отвратил, I 93 i nazwa miejsca, np.: некоторые пушки таскали из оррожеиново двора, I 48.

острог, w S 218 z -u); понеделник, I 81..., II 67; поставец, II 249; праздник, I 184 (2 r.); престол, I 132; пруд, I 117; разум, I 71, 133, St 11; регімент, I 142..., St 11; ров, I 198, St 11; рубеж, I 84-5, II 61..., рубль, II 149; самопал, I 34, St 11; свет 'świat', I 217, St 11 (ale por. przyp. 3); сентябрь, I 26..., II 17...; скот, I 37 (2 r.), 83; сонец, I 51; список, II 52...; стифт 'biskupstwo', I 66; стол, I 226-7, II 87, 251; узел, I 114; февраль, I 29..., II 15..., хлеб, I 22..., II 19...; четверг, I 182; także живот, 'mienie', I 30..., II 39..., 'życie', I 132 (2 r.), II 21..., приказ 'pododdział', I 42, oraz караул 'warta' (w znac. miejsca), I 106 (zob. p. 3 artykułu).

Do tego spisu należy dodać nazwy geograficzne (w większości nazwy miast); jest ich ponad 200. W przytłaczającej większości są to nazwy obce. Przykłady (wśród nich podajemy wszystkie nazwy wschodniosłowiańskie): Адерслюбен, II 111, Амстрадам, I 98..., Берлин, I 118..., Вавилон, I 135, Гданск, I 83..., Гдов, II 141, Дижон, II 35, Дорогобуж, II 185, Дрезден, I 165, Дунай, I 41, Зитов, II 11, Королевец, II 186, Краков, I 161..., Лонден, II 25, Мюльгузен, I 45, Нестр, I 23, Новгород, II 87..., Озенбрюген, I 127, Остров, II 141, Парис, I 89..., Псков, II 81, Ран, I 21, Ругодив, II 38, Смоленск, I 134, Торн, I 119, Улм, I 224, Царьгород, I 75, Царьград, I 58, Эленберх, II 44.

6. Wyrazy, występujące w materiale "Nowin" z końcówką -u lub równoległe z -u i -a w G sg to rzeczowniki nieżywotne r. męskiego: nazwy abstrakcyjne, nazwy materiałowe i zbiorowe oraz nazwy miejsca¹⁰ i niepoliczne nazwy geograficzne¹¹. Wyjątek stanowią nazwy konkretnych przedmiotów лист, мех oraz rzeczowniki r. nijakiego величество, войско, начало. Rzeczownik лист należy do prasłowiańskiej deklinacji na -a-, końcówka -u może więc tutaj kontynuować dawne -u¹². Należy dodać, że w G sg wyrazu

¹⁰ W szerokim rozumieniu tego pojęcia, a więc wszelkie nazwy przestrzenne określające przestrzeń otwartą lub ograniczoną (pochodne i niemotywowane), w tym nazwy topograficzne i nazwy urzędów.

¹¹ Nie mieści się w tym podziale semantycznym rzeczownik плод, por. kontekst w p. 3 artykułu.

¹² Szachmatow podaje przykłady użycia w tym wypadku -u z gramot ukr. (gramoty halickie i mołdawskie) z I poł. XV w. Według niego лист jest nazwą

występują zarówno z końcówką -u jak i -a w G sg, stanowią więc 14% całości. Są to rzeczowniki *величество, войско, восток, лист* zdecydowanie przeważa -a. Rzeczownik *мех* występuje w zbadanym materiale w znaczn. 'worek (woreczek) z pieniędzmi', oznacza więc tutaj nie tylko konkretny przedmiot - worek, ale też zbiór przedmiotów zawartych w worku. G sg na -u rzeczownika *начало* tłumaczy się obecnością wariantu r. męskiego *начал*¹³. Kłopoty sprawia próba wyjaśnienia G sg na -u (raz; w pozostałych wypadkach jest -a) od *величество*. Być może chodzi tu o potraktowanie tego wyrazu jako rzeczownika r. męskiego, por. zapisy *королевской величество, I 31, царской величество, I 34* (obok powszechnych tu zapisów z przymiotnikiem r. nijakiego). G sg *войску* należy uznać za formę rzeczownika r. nijakiego. Twierdzenie Obnorskiego, jakoby był to rzeczownik męski, mający "z dawien dawna" wariant r. nijakiego, nie przekonuje¹⁴.

6. W pozostałych tekstach moskiewskich rzeczowniki posiadające -u w G sg to również w przytłaczającej większości nazwy abstrakcyjne, nazwy materiałowe i zbiorowe oraz nazwy miejsca. W St występuje ponadto kilka nazw konkretnych przedmiotów (*запал, мушкет, наряд 'działo', poz. St 12*). W suplikach (K) odnotowano rzeczowniki nijakie z -u. Są to jednak derywaty z sufiksami *-енко, -ишко* od rzeczowników r. męskiego: *товаренко, товарышко, промыслишко* (K 209, 211-2).

7. Wśród rzeczowników r. męskiego występujących w "Nowinach" z końcówką -u (lub z obocznymi -u i -a) w G sg najliczniejszą grupę stanowią nazwy abstrakcyjne - ich liczba wynosi 58% cało-

abstrakcyjną, uważa on, że oznacza treść (gramoty). A. A. S z a c h m a t o w, *Istoričeskaja morfologija russkogo jazyka*, Moskwa 1957, s. 241. O przynależności rzeczowników do prastawiańskiej deklinacji na *-u* por.: R. E k k e r t, *Osnovy na -ŭ w prastawiańskim jazykie*, [w:] *Uczonyje zapiski Instituta Sławianowiedienija*, t. XXVII, Moskwa 1963, s. 3-133 (o wyrazie *лист* na s. 70-81, 125).

¹³ S. P. O b n o r s k i, *Imiennoje skłonenije w sowriemiennom russkom jazykie*, Leningrad 1927, s. 45-47, 244. Dal wymienia dialektalne *начал*, u staroobrzędowców 'początek modlitwy i sama modlitwa', w gwarach pskowskich 'przrzeczenie'. W. D a l, *Tołkowyj słowar' żywego wielikorusskogo jazyka*, t. II, Moskwa 1955, s. 434.

¹⁴ O b n o r s k i, op. cit., s. 46. Słownik języka rosyjskiego XI-XVII w. podaje formy r. nijakiego i żeńskiego tego wyrazu: *ВОЙСКАЯ, ВОЙСКА* i *ВОЙСКО*, *Słowar' russkogo jazyka XI-XVII ww.*, Moskwa 1975, s. 310; podobnie - słownik języka staroukraińskiego: *ВОЙСКА* i *ВОЙСКО*, *Słownyk staroukrajinskoj mowy XIV-XV st.*, t. I, Kijów 1977, s. 188.

ści (97 wyrazów¹⁵). Znacznie mniej jest nazw materiałowych - 18% całości (30 wyrazów), nazw miejsca - prawie 13% (21) i rzeczowników zbiorowych - 7% (12). Pozostałe 4% stanowią nazwy geograficzne (3% całości, 5 wyrazów) i nazwy konkretnych przedmiotów (około 1%, 2 wyrazy). Wśród rzeczowników r. męskiego (nieżywotnych), posiadających w "Nowinach" tylko końcówkę -a (nie licząc nazw geograficznych) nazwy abstrakcyjne stanowią 43% całości (29 wyrazów; bez uwzględnienia w obliczeniach dwunastu nazw miesięcy procent ten wyniosłby 30), nazwy miejsca - 30% (21), nazwy konkretnych przedmiotów - 17% (12), natomiast rzeczowniki zbiorowe - 7% (5) i nazwy materiałowe - tylko 3% (2).

Na tej podstawie można stwierdzić, że wśród wyrazów z -u nazwy materiałowe są jedyną grupą semantyczną rzeczowników, które niemal w ogóle nie występują z końcówką -a. (Należy tu zauważyć, że rzeczowników tej kategorii nie ma wśród wyrazów z obocznymi końcówkami -u i -a, zob. niżej.) Nazwy abstrakcyjne, stanowiące ponad połowę wszystkich rzeczowników z -u (i -u/-a) są również najliczniejszą grupą wśród wyrazów, mających tylko -a. Z kolei nazwy miejsca, będące trzecią co do liczebności grupą wśród rzeczowników z -u (oraz -u/-a) są jednocześnie najliczniej reprezentowane (obok nazw abstrakcyjnych) wśród wyrazów tylko z -a. Procentowy udział rzeczowników zbiorowych dwunastu nazw miesięcy procent ten wyniosłby 30), nazwy miejsca - 30% (21), nazwy konkretnych przedmiotów - 17% (12), natomiast rzeczowniki zbiorowe - 7% (5) i nazwy materiałowe - tylko 3% (2).
ostatnie, zob. p. 4 artykułu) wśród wyrazów tylko z -a.

W artykule nie zajmujemy się formami rzeczowników w połączeniach z liczebnikami два, три, четыре i оба (w tych połączeniach rzeczowniki w materiale "Nowin" nie posiadają końcówek -u).

8. Na ogólną liczbę 158 rzeczowników z -u w "Nowinach" 22¹⁶

¹⁵ Dokonując obliczeń, wyrazy w poszczególnych znaczeniach traktowaliśmy jako oddzielne jednostki (w związku z obecnością takich rzeczowników, jak проезд, występujących zarówno jako nazwy abstrakcyjne i jako nazwy miejsca).

¹⁶ Nie uwzględniamy tu rzeczowników живот, приказ, a także караул, które w jednych znaczeniach występują tylko z -u, w innych - tylko z -a, por. p. 3-4 artykułu.

год, караван, лист, мир 'świat', мех, начало, обед, округ, посад, приступ, приход, 'nadejście, przybycie', Рим, Рын, собор, сойм, табор, убыток, уезд i час.

9. Porównanie występowania końcówki -u lub -a w materiale "Nowin" i w materiale pozostałych branych tu pod uwagę tekstów ukazuje następujące różnice:

a) występujące w "Nowinach" tylko z końcówką -u rzeczowniki мир 'rozejm, pokój', народ, пол i род posiadają w S -u i -a, natomiast wyrazy лишек, полк, совет, страх, фитиль i чин posiadają oboczne formy w St, rzeczownik ответ w St ma końcówkę -a (jak i мир '2');

b) występujące w "Nowinach" z obocznymi końcówkami -u i -a rzeczowniki год, приход 'nadejście, przybycie' i сойм posiadają w S (dwa pierwsze również w K, zob. przyp. 4) tylko -u¹⁷, rzeczownik убыток występuje w St z -a;

c) posiadające w "Nowinach" końcówkę -a rzeczowniki воздух i рроб, występują w S z -u.

Różnice te dowodzą, że ilość rzeczowników posiadających oboczne formy na -u i -a w języku urzędowym jest większa, niż wskazuje na to badanie jednego tekstu, np. "Nowin". Opieranie więc wniosków dotyczących zagadnień G sg na -u i -a na materiale jednego zabytku jest niewystarczające i może być jedynie przyczynkiem do całości zagadnienia. Rzeczowniki nijakie z -u w G sg nie będące derywatami od rzeczowników męskich znajdujemy tylko w "Nowinach", w pozostałych tekstach one nie występują. Konieczne jest zatem syntetyczne opracowanie G sg na -u i -a, będące podsumowaniem dotychczasowych badań. Próba taka zostanie przedstawiona oddzielnie.

WYKAZ SKRÓTÓW

Cz - P. J. C z e r n y c h, Jazyk Ułożenija 1649 goda, Moskwa 1953, s. 260-262.

¹⁷ Nie bierzemy tu pod uwagę rzeczownika час; występuje on w S jedynie dwa razy (z -u) i brak obocznych form na -a może wynikać z małej ilości przykładów.

- K - S. I. K o t k o w, *Mołkowskaja rzecz w początkowyj pieriod stanowlenija russkogo nacyonalnogo jazyka*, Moskwa 1974, s. 203-217.
- S - H. Ch. S ø r e n s e n, *Zum russischen Genitiv auf -a und -y im 17. Jahrh., "Scando-Slavica" 1958, IV, s. 210-238* (korzystamy z cz. I i II tej pracy, s. 210-225).
- St - Ch. S. S t a n g, *La langue du livre "Uczenie i chitrost' ratnago strojenija piechotnych ludiej"*, Oslo 1952, s. 11-13.
- I - *Wiesti-kuranty 1600-1639 gg.* (przyp. 2).
- II - *Wiesti-kuranty 1642-1644 gg.* (przyp. 2).

Instytut Filologii Rosyjskiej
Zakład Językoznawstwa
Uniwersytet Łódzki

Ян Сосновски, Халина Ковальска

КОНКУРЕНЦИЯ ФЛЕКСИЙ -у и -а В РОДИТЕЛЬНОМ ПАДЕЖЕ
ЕДИНСТВЕННОГО ЧИСЛА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ МУЖСКОГО РОДА
В ЯЗЫКЕ МОСКОВСКИХ ВЕСТЕЙ-КУРАНТОВ I ПОЛОВИНЫ XVII ВЕКА

Авторы рассматривают распределение флексий -у и -а в родительном падеже в языке рукописных газет, так называемых вестей-курантов (по изданию С. И. Коткова). Материал дается в двух частях: 1) существительные с флексией -у или -у/-а и 2) существительные с флексией -а в родительном падеже. Среди 158 слов с флексией -у 22 лексемы (14%) имеют параллельную флексию -а. В статье представлены наблюдения над связью семантики слов с употреблением определенной флексии. Вещественные существительные - это единственная семантическая группа существительных мужского рода, в которой почти все формы выступают исключительно с окончанием -у.

В исследованном материале вестей-курантов наблюдаются некоторые различия в распределении флексий -у и -а по сравнению с данными работ Черных, Серенсена, Станга и Коткова. Авторы статьи считают, что необходима комплексная разработка вопроса генетивных флексий -у и -а на материале ряда памятников делового языка XVII в.